

Резюме

Стаття присвячена розкриттю методологічних підходів до вивчення злочинності і визначенню поняття злочинності у кримінологічній науці як кримінальної практики людей.

Ключові слова: методологія, соціальний конфлікт, системний підхід, магнітна модель, механізм криміналізації, поняття злочинності, кримінальна практика.

Резюме

Статья посвящена раскрытию методологических подходов к изучению преступности и определению понятия преступности в криминологической науке как криминальной практики людей.

Ключевые слова: методология, социальный конфликт, системный подход, магнитная модель, механизм криминализации, понятие преступности, криминальная практика.

Summary

The article deals with disclosure of methodological approaches to the study of crime and the definition of crime in criminological science as a criminal practice of people.

Key words: methodology, social conflict, systematic approach, the magnetic model, the mechanism of criminalization, the notion of crime, criminal practice.

Отримано 19.06.2012

Д. М. ХАРКО

Дмитро Михайлович Харко, аспірант Волинського національного університету імені Лесі Українки

ТЕОРІЇ ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ СПІВУЧАСТІ ТА ВИЗНАЧЕННЯ РОЛІ ВИКОНАВЦЯ ЗЛОЧИНУ

Становлення України як демократичної і правової держави ставить перед органами державної влади ряд невідкладних і важливих завдань. Одним із таких завдань є удосконалення протидії злочинності. Особливу увагу слід звернути на забезпечення ефективної протидії злочинам, яким властивий підвищений ступінь суспільної небезпечності. До таких відносять злочини, що вчинюються у співучасті. Підвищена суспільна небезпечність цих злочинів викликана, насамперед, складністю їх розслідування, а також можливістю застосування співучасниками більш ефективних способів підготовки, вчинення, приховування суспільно небезпечних діянь. Як правило, співучасть супроводжується заподіянням тяжкої чи особливо тяжкої шкоди охоронюваному кримінальним законом порядку суспільних відносинам або ж створює можливість заподіяння такої шкоди. Злочинці при цьому діють більш зухвало й рішуче, у них з'являється ілюзія безкарності та уникнення відповідальності. У цьому зв'язку важливість дослідження питань співучасті в сучасному кримінальному праві України не викликає сумніву.

Аналізу питань інституту співучасті, у тому числі й питань правової природи співучасті, присвячено свої праці чимало українських та зарубіжних науковців. Серед них можна виокремити Г. А. Аванесова, С. В. Афіногенова, М. І. Бажанова, Р. Р. Галиакбарова, О. І. Гурова, Н. О. Гуторову, Г. П. Жаровську, А. Ф. Зелінського, Н. Г. Іванцову, О. О. Квашу, А. П. Козлова, М. І. Коржанського, О. М. Костенко, Н. Ф. Кузнецову, І. І. Карпеця, Ю. О. Красікова, У. Е. Лихмус, В. В. Лунєєва, В. О. Навроцького, В. С. Прохорова, В. Г. Смірнова, А. Н. Трайніна, О. М. Царгородцева, М. А. Шнейдера та багатьох інших.

Незважаючи на значну кількість наукових досліджень, присвячених проблематиці інституту співучасті, ряд питань так і залишається відкритим. Одним із них є розбіжності у розумінні науковцями правової природи співучасті, що, в свою чергу, викликає труднощі із визначенням ролі виконавця (співвиконавця) у вчиненні злочину у співучасті. Опосередковано питання ролі виконавця злочину викликає дискусію щодо визначення підстав відповідальності співучасників злочину, яка сьогодні має значний інтерес науковців як в Україні, так і за її межами.

Виходячи з цього, доцільним, на наш погляд, буде проведення аналізу найбільш поширених теорій правової природи співучасті, а також визначення ролі виконавця (співвиконавця) злочину відповідно до основних теорій у науці кримінального права.

Як уже було зазначено вище, злочин, вчинений у співучасті, розглядається як такий, що несе підвищену суспільну небезпеку, і це, на погляд В. Я. Мочкоша, є однією з причин, через які інститут співучасті вважається у вітчизняному кримінальному праві одним із найскладніших¹. Г. П. Жаровська також вказує, що незважаючи на майже двохсотлітню історію вивчення даного інституту в теорії кримінального права і нині спостерігається

«розмаїття» думок щодо найактуальніших питань співучасті². На думку В. І. Ткаченко: «У науці кримінального права немає, напевно, такої великої кількості наукових праць, ніж ті, що присвячені інституту співучасті. Разом з тим, можна сказати з упевненістю, що саме у ньому зосереджено безліч проблем, ще не вирішених до кінця: щодо змісту поняття співучасті, критеріїв класифікації її форм, підстав відповідальності співучасників тощо»³.

Слід зазначити, що в теорії вітчизняного кримінального права існують дві основних точки зору на сутність співучасті. Однією з них є так звана концепція акцесорної природи співучасті (від лат. *accessorium* – несамостійний). Деякі науковці також називають її «класичною теорією співучасті». Основною тезою зазначеної концепції є визнання того факту, що виконавець при вчиненні злочину у співучасті є головною, центральною фігурою. Діяльність інших співучасників у такому випадку є факультативною, такою, що не має самостійного значення. Прихильником такого положення був також М. І. Ковальов. На його думку, безпосереднім виконавцем складу злочину є сам виконавець злочину, його співучасники складу злочину не виконують⁴. Дотримувався концепції акцесорної природи співучасті і О. В. Наумов. При цьому вчений вважав, що відповідальність співучасників хоч і залежить від відповідальності виконавця, все ж є певною мірою самостійною⁵. О. К. Гамкрелідзе вказував, що суспільна небезпечність діянь співучасника напряму залежать від характеру діянь виконавця, чим і визначена акцесорна природа співучасті⁶. На наш погляд, не можна однозначно погодитися із позицією О. К. Гамкрелідзе з наступних міркувань. У випадку, коли виконавець злочину з причин, що не залежали від його волі, не довів злочинний умисел до кінця, а співучасник (наприклад, підбурювач), у свою чергу виконав всі дії, які у відповідності до своєї ролі у вчиненні злочину вважав за достатні, нелогічно буде стверджувати, що дії підбурювача менш суспільно небезпечні лише через невдалий замах виконавця. Однак потрібно зауважити, що проблема співвідношення відповідальності співучасників із безпосереднім діянням виконавця в чинному кримінальному законодавстві України є достатньо глибокою й складною, щоб її розглядати окремо. У контексті даного питання потрібно погодитися із Г. П. Жаровською, яка вказує: «Про залежність відповідальності співучасників від відповідальності виконавця можна говорити лише в тому сенсі, що виконавець реалізує злочинні наміри співучасників, а якщо йому не вдається реалізувати злочинні наміри співучасників, досягти злочинного результату, то відповідальність інших співучасників, так само як і для виконавця, настає за готування чи замах на злочин»⁷.

Таким чином, виходячи з основних положень теорії акцесорної природи співучасті, потрібно визначити два основних моменти: 1) співучасник має притягуватись до відповідальності лише за наявності ознак злочину в діях виконавця (з цього випливає, що відповідальність співучасника може мати місце лише у випадку притягнення до відповідальності виконавця); 2) співучасник притягується до відповідальності за тією нормою кримінального закону, за якою притягується виконавець⁸.

Альтернативною концепції акцесорної природи співучасті є концепція, за якою співучасть слід розглядати як самостійну форму злочинної діяльності. Її прихильниками традиційно вважають Ф. Г. Бурчака, А. Ф. Зелінського, В. В. Сергеева, В. А. Григор'єва та інших.

Як приклад, можна привести позицію В. А. Григор'єва. На його думку, «хоча злочинний намір всіх співучасників втілюється виконавцем, всі вони повинні нести самостійну відповідальність, тому що діяльність кожного співучасника має самостійне значення»⁹. Така думка цілком узгоджується з позицією А. Ф. Зелінського, який вважав: «...кожен співучасник відповідає за вчинені ним діяння, що містять склад злочину. Їх відповідальність не похідна, а самостійна. В цьому сенсі співучасть не є акцесорною»¹⁰. З даною позицією варто погодитися. Свою актуальність вона не втратила і з прийняттям Кримінального кодексу України 2001 р., оскільки підставою кримінальної відповідальності, згідно зі ст. 2 КК України, є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбачений діючим Кодексом. У такому випадку дотримується принцип індивідуалізації покарання, на чому й наполягав А. Ф. Зелінський.

В. В. Сергеев, вивчаючи проблеми кваліфікації співучасників, зазначав: «Принцип акцесорності, що виключає самостійну суспільну небезпечність і протиправність співучасті, не дозволяє вирішити ні проблему підстав відповідальності співучасників, ні проблему розмежування співучасті на види. Лише визнання правової самостійності співучасті, що ґрунтується на визнанні в діях співучасників суспільної небезпечності і протиправності, дає можливість це зробити»¹¹. З цього приводу О. А. Арутюнов вказує, що акцесорність співучасті зовсім не виключає суспільної небезпечності і протиправності діянь співучасників, а, крім того, ні організатор, ні підбурювач, ні пособник не виконують своїми діями об'єктивної сторони складу злочину. Тому, на думку вченого, спроба визнання в діях вказаних співучасників повного складу злочину (в тому числі й об'єктивної сторони) є невдалою спробою обґрунтувати їх самостійну відповідальність¹². Згаданий науковець у своїх працях визначив три аспекти самостійної відповідальності співучасників в кримінальному праві Російської Федерації, які, на його думку, не повністю узгоджуються з акцесорною теорією природи співучасті. Головною проблемою О. А. Арутюнов вбачає не стільки у прив'язуванні відповідальності співучасників до відповідальності виконавця злочину, скільки в обґрунтуванні безпосередньо відповідальності співучасників. Це й зумовлює, на його погляд, необхідність розроблення та обґрунтування системної теорії співучасті і спільного складу злочину, вчиненого у співучасті¹³.

Як зазначалося вище, противники концепції акцесорної природи співучасті основою своєї теорії вважають принцип індивідуалізації покарання у вітчизняному кримінальному праві. Так, на думку Ф. Г. Бурчака, основоположним принципом радянського кримінального права є індивідуальна відповідальність особи за вчинення діяння, що містить склад злочину. Відтак, у випадку з інститутом співучасті це означає, що підстави відповідальності кожного із співучасників полягають не в діяннях виконавця, а в діяннях,

вчинених ними особисто¹⁴. Таким чином, первинним, на наш погляд, повинно стати визначення персональної ролі кожного із співучасників злочину, що виражається у вчиненому діянні, а вже вторинним – взаємозв'язок діянь виконавця та діянь інших співучасників.

Проти подібного підходу виступає уже згаданий нами О. А. Арутюнов, який наголошував на неприпустимості розривати і віддаляти дії виконавця злочину від дій інших співучасників. На його думку, такий підхід ставить під сумнів доцільність існування самого інституту співучасті¹⁵. Така позиція науковця видається дещо надуманою, оскільки і при визначенні ролі кожного із співучасників злочину неможливо обійтись без встановлення їх взаємозв'язку у спільних діях.

На нашу думку, найбільш логічним є положення, за якого кожен із співучасників відповідає за власні діяння, що є втіленням принципу індивідуалізації відповідальності. Дійсно, якщо кожен із співучасників є суб'єктом злочину, очевидно, що ознаки співучасті слід шукати в діях кожного із співучасників, а не в прив'язуванні дій організатора, пособника і підбурювача до дій виконавця. Вказане положення цілком вдало сформулював у своїй праці Г. В. Новицький, який зазначив: «Оскільки суб'єктом злочину визнаються як виконавці, так і всі інші співучасники (організатор, підбурювач та пособник), можна з упевненістю твердити, що ознаки співучасті необхідно встановлювати насамперед у діях кожного зі співучасників»¹⁶.

Обґрунтованість цього положення підтверджує й існування такого кримінально-правового інституту, як ексцес виконавця. Дійсно, відповідно до положень акцесорної теорії походження співучасті, де відповідальність співучасників визнається найчастіше похідною, «залежною» від відповідальності виконавця, така відповідальність, логічно, мала б поширюватись на співучасників за діяння, не охоплені попередніми намірами. При цьому ч. 5 ст. 29 КК України чітко визначає, що співучасники не підлягають кримінальній відповідальності за діяння, вчинене виконавцем, якщо воно не охоплювалось їхнім умислом. У суперечності із нормами діючого кримінального законодавства України вступають положення акцесорної теорії співучасті і у випадку добровільної відмови виконавця від вчинення злочину. Як вже згадувалось вище, за загальними положеннями акцесорної теорії, сформульованими деякими її прихильниками, відповідальність співучасників настає за тією нормою кримінального закону, за якою відповідає виконавець злочину. Логічно було б припустити, що у випадку звільнення виконавця (співвиконавця) злочину від кримінальної відповідальності у зв'язку із добровільною відмовою від відповідальності мали б звільнитись і співучасники. Але кримінальне законодавство (ч. 1 ст. 31 КК України) визначає, що інші співучасники нестимуть відповідальність за готування або замах на злочин, який охоплювався попередньою змовою. З цієї ж норми можна також визначити й ще одну суперечність із вже згадуваними положеннями, викладеними О. К. Гамкрелідзе, за якими суспільна небезпечність діянь співучасника напряму залежать від характеру діянь виконавця¹⁷. У випадку добровільної відмови, як можемо зауважити, закон не вважає діяння виконавця суспільно небезпечними, але вважає такими діяння інших співучасників.

З огляду на наведені суперечності вважаємо необґрунтованою акцесорну теорію співучасті в цілому, не заперечуючи при цьому певні раціональні положення, сформульовані такими науковцями, як М. І. Ковальов та О. В. Наумов.

Підсумовуючи огляд основних концепцій природи співучасті у вітчизняній науці кримінального права, слід зазначити, що деякі науковці намагались об'єднати їх, або, принаймні, відмовитись від їх протиставлення. Так, В. У. Гузун зазначав: «У юридичній літературі існує дві точки зору на співучасть. Одні вважають співучасть індивідуальною злочинною діяльністю, інші – спільною сумісною діяльністю. Причому обидві точки зору одна одній в літературі протиставлені. Обидва ці погляди мають право на існування. Їх не потрібно протиставляти»¹⁸. На наш погляд, така позиція є цілком слушною. Категорично відокремлювати діяння виконавця злочину від діянь інших співучасників є недоцільним, оскільки втрачається зв'язок, який опосередковано і визначає участь декількох осіб у вчиненні злочину як співучасть.

Таким чином, розглядаючи основні теорії правової природи співучасті, ми дійшли висновку, що саме визначення ролі виконавця злочину є тією межею, яка розділяє дві концепції співучасті. Згідно з ч. 2 ст. 27 КК України виконавцем (співвиконавцем) злочину є особа, яка у співучасті з іншими суб'єктами злочину безпосередньо чи шляхом використання інших осіб, що відповідно до закону не підлягають кримінальній відповідальності за скоєне, вчинила злочин, передбачений цим Кодексом. У теорії кримінального права традиційно виокремлюють три основних види виконавства: безпосереднє виконавство, співвиконавство і посереднє виконавство. Слід зазначити, що поняття «виконавець злочину» стосується лише співучасті, тому коли в злочині задіяна лише одна особа, не можна говорити ні про виконавця, ні про співучасть.

Більшість науковців, які вивчали проблемні питання співучасті, в тому числі й питання ролі й місця співучасників, погоджуються з особливою, а то й виключною роллю виконавця (співвиконавця). Так, наприклад Є. А. Галактіонов зазначав, що «незалежно від концепції співучасті, особлива роль відводиться саме виконавцю злочину»¹⁹. Г. А. Кригер вказує, що суспільно небезпечними дії таких співучасників як підбурювач, пособник, організатор стають тому, що вони причинно і винно пов'язані саме з діями виконавця. З цього й випливає необхідність усвідомлення будь-яким співучасником характеру злочинних дій виконавця²⁰. Розглядаючи питання ролі виконавця злочину при співучасті Ф. Г. Бурчак аргументує, що у злочинах, які вчиняються у співучасті, виконавець – це центральна фігура, оскільки діяння решти співучасників трансформуються через його суспільно небезпечну діяльність²¹. У свою чергу деякі науковці вказують на неприпустимість переоцінки ролі виконавця у злочині. На їх думку, неправильно ставити відповідальність співучасників у пряму залежність від діяння виконавця²².

У своїх працях М. І. Ковальов виокремлює дві концепції визначення ролі виконавця злочину: екстенсивну і рестриктивну. Відповідно до екстенсивної концепції виконавець злочину визначається за наявністю в нього бажання здійснення злочинного діяння власними силами. У такому випадку особа, незалежно від об'єктивних форм участі, повинна визначатися як виконавець. Згідно з рестриктивним поняттям виконавця до цієї категорії належать особи, які вчиняють діяння, передбачене кримінальним законом, і яка містить всі ознаки складу злочину²³. Таким чином, рестриктивна концепція більш точно відповідає розумінню виконавця злочину, оскільки саме безпосереднє виконання суб'єктом об'єктивної сторони злочину відповідає положенням ч. 2 ст. 27 КК України.

Підсумовуючи наведене вище, слід зазначити наступне. Розглядаючи питання інституту співучасті, можна відзначити, що в сучасній науці кримінального права є пріоритетними дві концепції правової природи співучасті, а саме: акцесорна та співучасть як самостійна форма злочинної діяльності. Встановлено, що визначення ролі виконавця злочину є критерієм, який розмежовує ці концепції. Положення, що базуються на визначенні співучасті як самостійної форми злочинної діяльності є більш логічним і обґрунтованим. При цьому категорично відокремлювати діяння виконавця злочину від діянь інших співучасників не можна, оскільки втрачається зв'язок, який опосередковано і визначає участь декількох осіб у вчиненні злочину як співучасть.

¹ Мочкош Я. В. Форми співучасті у кримінальному праві України: проблемні питання / Я. В. Мочкош // Право України. – № 3. – 2006. – С. 113.

² Жаровська Г. П. Співучасть у злочині за кримінальним правом України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Жаровська Галина Петрівна. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2004. – С. 12.

³ Ткаченко В. І. Форма співучасті як кримінально-правове поняття / В. І. Ткаченко // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. – 2007. – № 74–76. – С. 144.

⁴ Ковалев М. И. Соучастие в преступлении. В 2-х ч. / Свердловск: СЮИ, 1960. – Ч. 1 Понятие соучастия. – Ч. 1 – С. 111, 166–169.

⁵ Наумов А. В. Уголовное право. Общая часть: [Курс лекций] / А. В. Наумов. – М.: БЕК, 1996. – С. 308–313.

⁶ Гамкрелидзе О. К. Соисполнительство и посредственное исполнительство преступления по советскому уголовному праву. Тбилиси 1973. – С. 17–18.

⁷ Жаровська Г. П. Співучасть у злочині за кримінальним правом України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Жаровська Галина Петрівна. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2004. – С. 15.

⁸ Флетчер Дж. Основные концепции современного уголовного права / Флетчер Дж., Наумов А. В. – М.: Юристъ, 1998. – 512 с.

⁹ Григорьев В. А. Соучастие в преступлении по уголовному праву Российской Федерации / В. А. Григорьев. – Уфа. 1995. – С. 48.

¹⁰ Зелинский А. Ф. Соучастие в преступлении / А. Ф. Зелинский. – Волгоград. 1971. – С. 31.

¹¹ Сергеев В. Соисполнительство по советскому уголовному праву / В. Сергеев // Советская Юстиция. – 1970. – № 18. – С. 5–6.

¹² Арутюнов А. А. Системный подход к общей теории соучастия в преступлении: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / А. А. Арутюнов. – М., 2001. – С. 37–38.

¹³ Арутюнов А. А. Системный подход к общей теории соучастия в преступлении / А. А. Арутюнов // Право и политика. – 2010. – № 10. – С. 64.

¹⁴ Бурчак Ф. Г. Соучастие: Социологические, криминологические и правовые проблемы / Ф. Г. Бурчак. – К.: Вища школа, 1986. – С. 158.

¹⁵ Арутюнов А. А. Системный подход к общей теории соучастия в преступлении: Дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / А. А. Арутюнов. – М., 2001. – С. 39.

¹⁶ Новицкий Г. В. Понятия и формы співучасті у злочині за кримінальним правом України: [Наук.-практ. посіб.] / Г. В. Новицкий – К.: Вища школа, 2001. – С. 19.

¹⁷ Гамкрелидзе О. К. Соисполнительство и посредственное исполнительство преступления по советскому уголовному праву. – Тбилиси, 1973. – С. 17–18.

¹⁸ Гузун В. У. Формы соучастия в преступлении: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. / В. У. Гузун. – М., 1975. – С. 8.

¹⁹ Галактионов Е. А. Соучастие и организованная преступная деятельность: теория и практика. Дисс. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. – СПб., 2002. – С. 246. – 450 с.

²⁰ Кригер Г. А. Соучастие в преступлении / Г. А. Кригер // Советское уголовное право. – М., 1981. – С. 38–40.

²¹ Бурчак Ф. Г. Соучастие: Социологические, криминологические и правовые проблемы / Ф. Г. Бурчак. – К.: Вища школа, 1986. – С. 135.

²² Трайнин А. Н. Учение о соучастии / А. Н. Трайнин. – М.: Юриздат, 1941. – С. 104.

²³ Ковалев М. И. Соучастие в преступлении / М. И. Ковалев. – В 2-х ч. – Свердловск: СЮИ, 1960. – Ч. 2. Виды соучастников и формы соучастия в преступлении. – Ч. 2 – С. 13.

Резюме

У статті проаналізовано найбільш відомі концепції правової природи співучасті, визначено роль та місце виконавця злочину в таких концепціях. Обґрунтовано доцільність розгляду співучасті як самостійної форми злочинної діяльності із врахуванням окремих положень акцесорної теорії природи співучасті.

Ключові слова: правова природа співучасті, акцесорна концепція співучасті, виконавець злочину.

Резюме

В статье проанализированы наиболее известные концепции правовой природы соучастия, определена роль и место исполнителя преступления согласно данным концепциям. Обоснована целесообразность определения соучастия как самостоятельной формы преступной деятельности с учетом отдельных элементов теории акцессорной природы соучастия.

Ключевые слова: правовая природа соучастия, акцессорная концепция соучастия, исполнитель преступления.

Summary

In thesis are analyze most known conceptions of legal nature of criminal participation, a role and place is certain of performer of crime in obedience to these conceptions. Expedience is grounded determinations of participation as independent form of criminal activity, thus it is necessary to take into account some elements of theory of accessory nature of participation.

Key words: legal nature of participation, accessory conception of participation, performer of a crime.

Отримано 14.06.2012

В. М. ШЕВЧЕНКО

Віта Миколаївна Шевченко, аспірант Київського університету туризму, економіки і права

СПОСТЕРЕЖЕННЯ ЯК ОДИН ІЗ ОСНОВНИХ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВИХ ЗАХОДІВ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ТА РОЗКРИТТІ КОРУПЦІЙНИХ ДІЯНЬ В ОРГАНАХ СУДОВОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ

Корупція розглядається як складне соціальне явище, що негативно впливає на всі аспекти політичного і соціально-економічного розвитку суспільства і держави, загрожує демократії та правам людини, реалізації принципу верховенства права, підриває соціальну справедливість, легітимність публічних інститутів, добробут, завдає шкоди суспільству, соціальному прогресу та національній безпеці.

Корупція стала універсальною проблемою, яка впливає на всі сфери суспільного життя, а найбільше вражає сферу взаємовідносин громадян з органами державної влади та місцевого самоврядування, з якими найчастіше стикаються громадяни при реалізації своїх конституційних прав. Така ситуація підриває найчастіше ідеологію суспільства, так як громадяни починають сприймати корупцію як «спрощену форму» отримання адміністративних послуг.

Ліквідувати корупцію в органах судової влади України на сьогодні практично неможливо, але вивчивши причини та умови її існування, форми прояву та способи здійснення, шляхи формування суспільної поведінки особи, можна впливати на її стан. Для цього необхідно відпрацювати систему заходів боротьби зі злочинністю, направлених на виявлення, попередження та розкриття корупційних діянь. Боротьба з цим явищем ведеться різними шляхами, але найбільш дієвим є здійснення оперативно-розшукової діяльності.

Оперативно-розшукові заходи – це інструментарій таємної діяльності оперативних підрозділів, за допомогою яких успішно ведеться боротьба зі злочинністю. На даний час при розслідуванні корупційних діянь в органах судової влади застосовується ціла низка оперативно-розшукових заходів, але найбільша потреба виникає в застосуванні візуального спостереження як оперативно-розшукового заходу, який полягає у конспіративному спостереженні за об'єктами та діями осіб, що перевіряються.

З огляду на ці обставини, головним предметом аналізу в цій статті є можливі шляхи вдосконалення правового регулювання спостереження як оперативно-розшукового заходу у напрямі якомога ширшого й надійнішого забезпечення основоположних прав і свобод у поєднанні з результативністю цієї діяльності.

Різні аспекти згаданої проблеми досліджувалися в наукових працях вітчизняних та зарубіжних учених – Є. Н. Білоуса, М. М. Васильєва, Ю. М. Грошевого, Я. Ю. Кондратьєва, Б. Є. Лук'яничкова, М. А. Погорецького, С. В. Харченка, М. П. Яблокова та багатьох інших. Разом із тим, до сьогодні комплексного дослідження даної проблеми не проводилося. Зазначені обставини і зумовлюють актуальність теми нашого дослідження. Його мета полягає в тому, щоб на основі аналізу чинного законодавства, наукових положень теорії оперативно-розшукової діяльності проаналізувати та удосконалити застосування спостереження як оперативно-розшукового заходу.

У спеціальній літературі можна зустріти різні визначення такого оперативно-розшукового заходу як спостереження.

Професор О. Ю. Шумилов дає наступне: «Спостереження полягає в таємному, направленому, систематичному, безпосередньому візуальному або опосередкованому (за допомогою оперативно-технічних засобів) сприйнятті дій особи і явищ (подій, фактів, процесів), значущих для вирішення конкретних завдань оперативно-розшукової діяльності, їх фіксації і реєстрації»¹.

На жаль, дане визначення має недоліки, оскільки не містить вказівки на суб'єктів, які наділені повноваженнями проводити даний оперативно-розшуковий захід, а також по відношенню до якої категорії осіб воно може бути проведено.

З урахуванням вказаного В. Д. Лахін дає наступне визначення: «Спостереження – ціленаправлене, негласне слідкування уповноважених оперативних працівників в природних умовах за об'єктами оперативної зацікавленості і містами їх реального або можливого знаходження без втручання в хід їх діяльності»².